

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ВЧИНОК” І ДО РОЗВ’ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ “ВНУТРІШНЄ – ЗОВНІШНЄ” У РОБОТАХ В.А. РОМЕНЦЯ ТА О.М. ЛЕОНТЬЄВА*

Олена СОКОЛОВА

Copyright © 2011

Актуальність проблеми. Який жаль, що починаєш усерйоз читати роботи автора, коли він вже пішов у світ інший і ні з ким обговорити несподівану думку про предмет, який і тебе так давно цікавить! І цей предмет – *психологія вчинку*, яка для В.А. Роменця стала системоутворювальною підставою всіх його відомих мені праць. Вибачає мене, можливо, та обставина, що автор писав в основному українською мовою, а я – на жаль – зовсім її не знаю, навіть не дивлячись на те, що деякі мої предки родом з України. Тим часом, на мій погляд, проблема вчинку в психології заслуговує найпильнішої уваги і глибокого дослідження, особливо в умовах сучасної Росії, коли наступив (скористаюся відомим висловом В.П. Зінченка, який, щоправда, мав на увазі дещо іншу епоху) “не сезон” для вчинку як відповідальної і самостійної дії (діяння) особистості. Останнє визначення вчинку часто зустрічається у роботах школи О.М. Леонтьєва (і в його власних працях). Ось про це визначення вчинку мені хотілося б поговорити більш поглиблено, зіставивши його (і пов’язані з ним ідеї і дослідження школи Олексія Леонтьєва) із положеннями “вчинкової” теорії Володимира Роменця. На моє переконання, таке зіставлення особливо цікаве тим, що у відомих мені текстах, присвячених проблемі вчинку, В.А. Роменець, постійно звертаючись до робіт С.Л. Рубінштейна, не посилається на розробки школи О.М. Леонтьєва з аналогічної тематики.

У цій статті буде звернуто увагу й на іншу, тісно пов’язану з указаною вище проблемою,

– проблему співвідношення “внутрішнього і зовнішнього”. На думку П.А. М’ясоїда [21], вона взагалі є центральною для всієї психології, і у школі О.М. Леонтьєва подається її оригінальне вирішення, істотно відмінне від розв’язку тієї ж проблеми у працях В.А. Роменця.

Сутнісний зміст. Стаття присвячена порівняльному аналізу розуміння вчинку в роботах В.А. Роменця та О.М. Леонтьєва, а також висвітленню специфіки розв’язання ними проблеми “внутрішнє – зовнішнє”. Показано, що при схожості деяких методологічних принципів психологічних концепцій обох визнаних науковців у їх працях має місце різне розуміння обсягу поняття “вчинок” і місця даної категорії у системі загальнопсихологічних категорій. У вирішенні проблеми взаємозв’язку “внутрішнього – зовнішнього” В.А. Роменець і його наступники наслідують С.Л. Рубінштейна і приймають його критику принципу інтеріоризації, висунутого школою О.М. Леонтьєва. Проте при цьому не враховується та обставина, що в останній психічне розглядається як функціональний орган діяльності у її зовнішніх і внутрішніх формах, не отожднюється із суто “внутрішнім”. Поданий огляд окремих матеріалів наукової дискусії 1969 року, в яких пропонується нетривіальний розв’язок проблеми “внутрішнє – зовнішнє” із позицій школи О.М. Леонтьєва.

Ключові слова: *В.А. Роменець, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, вчинок, категорія клітинка, внутрішнє, зовнішнє, психічне, діяльність, інтеріоризація.*

* Стаття написана на основі досліджень, які фінансуються Російським гуманітарним науковим фондом (РГНФ) за проектом 11-06-00614а “Розвиток ціннісно-сміслові сфери особистості школяра в освітньому процесі”.

ДЕТЕРМІНІЗМ ЯК ПРИНЦИП “ФІЛОСОФІЇ ПСИХОЛОГІЇ” В.А. РОМЕНЦЯ ТА О.М. ЛЕОНТЬЄВА

Що ж об'єднує обидвох мислителів і розводить їх з досить поширеними в даний час поглядами на можливості вивчення вчинку? На наш погляд, це схоже розв'язання В.А. Роменцем та О.М. Леонтьєвим таких проблем “філософії психології”, як детермінізму (у тому числі й спричинення) і свободи волі. В сучасній методологічній літературі, навпаки, виникла вельми виразна тенденція відмови від принципу детермінізму в розумінні вищих форм діяльності людини, що вивчаються психологією. Кажучи про потребу подолання пануючого свого часу в психології лінійного спричинення лапласівського типу, представники вказаної методологічної орієнтації доходять неправомірного заперечення принципу детермінізму взагалі, ототожнюючи його з одним (і далеко не найцікавішим якраз стосовно психології людини) його різновидом – *причинним детермінізмом*. Так, наприклад, в одній з недавніх робіт читаємо: “На рівні загальнонаукової методології на рубежі ХХ–ХХІ століть було обґрунтовано нове розуміння принципу індетермінізму, що поклав край “визначеності” на основі “об’єктивістської інтерпретації вірогідності” <...>. В контексті сучасних пошуків у психології слушно підкреслити надзвичайно важливу прогностичну роль тих напрямів, які пов’язали психологічні теорії з утвердженням новим принципом – принципом невизначеності, що обмежує роль принципу детермінізму саме у тих спрямуваннях, які пов’язані з активністю людини як пізнавальної і діючої особистості, котра відповідає за свої рішення і вчинки” [12, с. 47–48].

Тим часом, згідно з визначенням А.В. Петровського і М.Г. Ярошевського, *принцип детермінізму* (що розглядається ними як один з найфундаментальніших будь-якої науки взагалі) полягає у вимозі “тлумачити феномени, що вивчаються, виходячи із закономірної взаємодії доступних емпіричному контролю

чинників” [24, с. 343]. Іншими словами, детермінізм припускає прагнення виявляти закономірний зв’язок явищ, переконання у визначеності (зумовленості) одних подій або станів іншими (див. [34, с. 227]). Тому термін “детермінізм” означає не “причинність”, а “зумовленість”; при цьому форми останньої можуть бути різними (виділяють, зокрема, причинний, цільовий, системний, вірогіднісний та інші види детермінізму). Зауважимо, що *індетермінізм*, точно кажучи, є відмовою від наукового пояснення реальності, що вивчається.

Для О.М. Леонтьєва і його наступників проблема вчинку та інших “вищих” проявів особистості ніколи не розв’язувалася шляхом відмови від принципу детермінізму. Особливий тип детермінації вчинку (і спорідненої йому – вольової дії) аналізується, наприклад, у роботах В.В. Століна [33], В.В. Петухова [25], В.О. Іванникова [8; 9], а також у працях В.П. Зінченка 1990-х років [6; 7]. На думку Д.О. Леонтьєва, людська свобода (яка в історії філософії і психології часто протиставлялася необхідності) містить “можливість подолання всіх форм і видів детермінації, *зовнішньої* стосовно людського глибинного екзистенційного Я” [18, с. 51] (курсив мій. – О.С.). Проте водночас свобода базується на іншому типі детермінації, оскільки є проявом активності, усвідомленої і контрольованої суб’єктом на ціннісній основі. Цей тип детермінації може бути названий *самодетермінацією*; її складна структура стала останнім часом вивчатися психологією й на емпіричному рівні¹. В нашій статті [31] на історичному матеріалі показано, що виникнення у суб’єкта здатності скоювати вчинки підлягає певним закономірностям; як писав ще М.К. Мамардашвілі, вільний (і тому відповідальний) вибір людини скоюється “завжди в лоні попередніх взірців – *учинків*” [19, с. 174]. Обговорення проблеми “взирців учинків” як найважливішої детермінанти самостійного й унікального діяння особистості – це конкретизація загального положення культурно-діяльничої психології Л.С. Виготського–О.М. Леонтьєва про об’єктивне існу-

¹ Втім, в одній з останніх своїх робіт Д.О. Леонтьєв, прагнучи підкреслити особливість “самодетермінації”, протиставляє її “детермінізму”, розуміючи його в даному разі вельми обмежено, тобто у вузькому значенні слова як альтернативу свободі людини. Мабуть, позначаються сучасні віяння у сфері методології, орієнтація на так званий постнекласичний тип наукового пізнання, неправомірно, на наш погляд, ототожнюваний із постмодерністським дискурсом, у тому числі й самим Д.О. Леонтьєвим (див. [17, с. 205]). Багато років розробляючи проблеми “постнекласичного ідеалу раціональності”, В.С. Стьопін – на відміну від багатьох сучасних психологів – вважає методологічною основою цього останнього не постмодернізм, різко критикований філософом, а “універсальний еволюціонізм” [32]. Проте аналіз даного питання не входить у наші завдання.

вання в культурі “ідеальних форм” як тих зразків, які є, за влучним висловом В.П. Зінченка, “запрошувальною до розвитку силою” (див. [6, с. 228–229]). Для перетворення ідеальних форм у “реальні форми” діяльності особи існує, зокрема, на наш погляд, такий механізм, як “естетизація” вчинку (детально див. [30; 31]). Інша справа, що залишається ще досліджувати і досліджувати, чому саме даний взірець як ідеальна форма перетворився на реальну форму свідомості і діяльності тієї чи іншої конкретної людини.

Абсолютно аналогічні думки про неможливість зіставлення детермінізму і “свободи” (у тому числі й свободи волі) постійно зустрічаються у роботах В.А. Роменця, оскільки і для нього відмова від принципу детермінізму означає відмову від наукового пізнання взагалі. “Свобода волі, – пише він, наприклад, в одному із томів свого підручника з історії психології, – це не ілюзія, а факт, який не суперечить принципу детермінізму” [1, с. 582]. В іншому тексті, кажучи про вчинок як про центральну категорію психологічної науки, він наполягає на потребі вживання “принципу детермінізму у сфері вчинкової дії” [26, с. 385]. При аналізі вчинку, на його думку, “розширяється розуміння психологічного детермінізму”, який охоплює “ідею самотворення причинних відносин” [Там само]; при цьому для позначення даного типу детермінації ним також вживається термін “самодетермінація (автодетермінація)” (див. [1, с. 585]).

Коли ж учений звертається до аналізу праць О.М. Бернштейна і П.К. Анохіна, які при вивченні цілеспрямованих живих систем, що здійснюють активний вибір за стохастичних умов, були, як і він, заклопотані виокремленням основної “клітинки” досліджуваної реальності, то він справедливо вбачає у роботах обох мислителів послідовне вживання принципу детермінізму (див. [Там само, с. 384–385]). Завершу обговорення повноти розуміння принципу детермінізму в традиціях школи О.М. Леонтєва і школи В.А. Роменця таким узагальнювальним висновком останнього, який цілком міг зробити і будь-який представник школи О.М. Леонтєва: “Все детерміновано, і будь-яка наука виходить із цього положення, якщо тільки хоче бути наукою і встановлювати певні залежності у межах психологічних феноменів” (цит. за: [22, с. 127]).

МОНІЗМ CONTRA ПЛЮРАЛІЗМ ТА ЕКЛЕКТИЗМ

Друге, що об’єднує В.А. Роменця і О.М. Леонтєва, – це виразно заявлена *моністична позиція*. Як відомо, в даний час монізм став мало не лайливим словом, що асоціюється в багатьох, хто пише на теми методології, із тоталітаризмом, насильством і – в кращому разі – з одностороннім баченням дійсності [36]. Створення єдиної метатеорії, на думку А.В. Юрєвича, принципово неможливо, тому “моністичний варіант об’єднання психології <...> втрачає прихильників” [35, с. 506]. Із його погляду, інтеграція психології (“багатобічне бачення дійсності”) можлива лише на основі *методологічного лібералізму* (варіанту плюралістичної позиції). Його підтримує М.С. Гусельцева, яка переконана, що моністи егоцентрично протиставляють свою позицію всій решті точок зору, не виходячи за рамки логіки мислення дилемами чи логіки “або – або”. На її переконання, в основі нового, “плюралістичного” погляду на розв’язанні психологами проблеми повинна лежати логіка мислення антиноміями, або логіка “і – і” (див. [3, с. 105]). Тому вона висловлюється на користь мережного, а не системного типу “інтеграції” різних поглядів, де все виявляється пов’язаним зі всім, відмінюються ієрархії і не віддається перевага жодній із позицій. Характерні використовувані в сучасній літературі для опису такої “плюралістичної” психології метафори мозаїки, колажу, калейдоскопа та ін. При цьому стверджується, що “поворот калейдоскопа” залежить від нашої свідомості, смаків і переваг, розв’язуваної в дану хвилину задачі і т. ін., тому можна вже всерйоз говорити і про відмову від принципу об’єктивності у психології.

Залишивши обговорення такої складної проблеми, як можливість об’єктивного дослідження у психології, підкреслимо лише той момент, що логіка “і – і” не приведе до справжньої інтеграції психологічної науки і “багатобічного” бачення вивчаючої реальності, яке повинне мати цілісний, а не сумарний характер. Наука, котра намагається досягнути об’єктивну конкретність (що, за Г. Гегелем, означає “єдність багатоманітного”), взагалі не може створюватися інакше, як у формі “органічної” системи (а не суми) абстракцій, такої ж складної, наскільки складні реальні системи, давно

вже визначені як “органічні” (а не як сумативні чи організовані), що вивчаються у психології². Тому для дійсного осягнення цілісності досліджуваної у психології реальності потрібна інша – діалектична – логіка, що перебуває у підґрунті невulgарно осмисленого монізму. Ця логіка не зводиться ні до міркувань “або – або” (тобто до логіки мислення “догматика”, як говорив Г. Гегель), ні до розмірковувань “і – і” (себто до логіки мислення “скептика”). *Діалектична логіка* – це спосіб побудови нової системи психології, що приводить не до простого поєднання в мозаїчне полотно різних (і часто протилежних) поглядів, а до розкриття її всезагальних інваріантів, які можуть виявлятися вельми різними на неприскіпливий погляд позиціями. Такі інваріанти шукав свого часу в історії психології М.Г. Ярошевський; сучасні ж постмодерністськи зорієнтовані методологи прямо стверджують, що “психологія виняткова своїм зведенням до єдиної теорії, єдиної концепції” і що “історія науки доводить, що єдина психологія неможлива” [4, с. 29].

Нам уявляється, що В.А. Роменець, як і М.Г. Ярошевський, навпаки, розглядав історію психологічної науки (і ширше – історію людознавства) як “єдність у різноманітті”. Як і його *духовний учитель С.Л. Рубінштейн*, В.А. Роменець був переконаний в єдності психології як науки, не дивлячись на лякаючу величезну різноманітність поглядів на реальність, що вивчається у психології. Фундаментальна праця В.А. Роменця, присвячена історії розвитку психологічної думки в контексті загальної історії, написана в логіці монізму. Це виявилось, зокрема, у виборі ним як одиниці аналізу такої “клітинки”³ (або осередку) психології, як *учинок*. Через цю категорію розкривається не тільки власне розвиток наукових поглядів на психологію людини, але і логіка історії самої людини. Ця грандіозна праця, що має, на нашу думку, величезне значення не тільки для історії психології, а й для історичної психології, яка ще чекає своїх дослідників.

² Під час підготовки цієї статті я несподівано і з радістю знайшла, що проблематика системних досліджень, вельми популярних колись в СРСР у 1960–70-х роках і наявних у численних працях Е.Г. Юдіна, Б.Г. Юдіна, І.В. Блауберга, В.Н. Сагатовського, Г.А. Югая та інших, стала конче актуальним завданням сучасних наукових розробок у суспільствознавстві України, та ще і стосовно такого важливого і складного питання, як національне [20].

³ Ми залишаємо осторонь обговорення питання про те, якими властивостями повинна володіти подібна “категорія-клітинка”, чи тотожна вона іншій подібній категорії (“категорії-першопочатку”), як співвідносяться обидві категорії з поняттям “одиниця аналізу” (більш звичним для психологів), чи можлива наявність в одній науці різних “категорій-клітинок” і т. п. Дискусії із цієї проблематики колись велися у радянській філософії, але обговорення даного питання потребувало б спеціальної статті.

Побудовою моністичної системи психологічного знання був заклопотаний і О.М. Леонтьєв. Як і його вчитель Л.С. Виготський, він був переконаний у тому, що психологія повинна створюватися на засадах діалектичної логіки, найважливішим принципом якої є *монізм* [23], високо оцінював роботи з діалектичної логіки Е.В. Ільєнкова і був непримиренним противником еkleктизму (логіки “і – і”). Про це у своїх лекціях, що читалися на новоствореному О.М. Леонтьєвим факультеті психології МДУ вже в наступний історичний період, нагадував О.О. Леонтьєв: “Викинувши прапор теоретичного плюралізму, психологи взагалі забули, що психологічна наука, – як писав Л.С. Виготський, – потребує єдиного пояснювального принципу, який би пронизував її на всіх рівнях аналізу, або – як ми вважаємо за краще говорити – у системі взаємопов’язаних пояснювальних принципів” [14, с. 352–353].

Одним з таких фундаментальних принципів школи О.М. Леонтьєва було і залишається подолання постулату безпосередності шляхом введення категорії “діяльність”. Діяльність розглядається О.М. Леонтьєвим як вихідна (засаднича) категорія психології (самої “життєвої” науки, за його словами) і тому означувана як молярна і неадитивна “одиниця життя” суб’єкта, опосередкована психічним відображенням. Причому суб’єктом діяльності О.М. Леонтьєв (на відміну від С.Л. Рубінштейна) вважав і тваринну, наділену психікою. На рівні людини структура цієї діяльності відрізняється своїм більш диференційованим характером та іншими якісними особливостями; саме тому на рівні людини можна вже говорити про виділення такої одиниці аналізу її життя, як *дія* (тут, поза сумнівом, позиції О.М. Леонтьєва і С.Л. Рубінштейна багато в чому співпадають). Треба окремо підкреслити, що дію не слід розглядати як “одиницю” діяльності (як це досить часто роблять). Дії – не особливі “окремоті” у складі діяльності; “людська діяльність не існує інакше, як у формі *дії* або ланцюга дій”;

тому, додає О.О. Леонт'єв [13, с. 32], дія – не компонент діяльності, а її момент, її твірна. Подальший аналіз приводить до важливості виділення особливої “одиниці життя” вже не людини взагалі, а особистості в найвужчому значенні цього слова – *вчинку*. Більш докладна характеристика вчинку як одиниці аналізу психології особистості з позицій школи О.М. Леонт'єва дана в нашій узагальнюючій статті [31]; тут ми не маємо нагоду зупинитися на цьому. Проте розуміння у школі О.М. Леонт'єва *категорії вчинку* та її ролі у системі загальнопсихологічних категорій істотно відрізняється від того, яке наявне у працях В.А. Роменця. Детальніше подамо цю відмінність у наступному розділі статті.

ВІДМІННОСТІ У РОЗУМІННІ КАТЕГОРІЇ ВЧИНКУ В РОБОТАХ В.А. РОМЕНЦЯ ТА О.М. ЛЕОНТЬЄВА

Звернемося спочатку до визначення суті вчинку в роботах В.А. Роменця. Справедливо вважаючи своїм попередником С.Л. Рубінштейна, вчений, аналізуючи праці останнього, доходить висновку, що Рубінштейн часто змішував між собою категорії *дії* і *вчинку*. “Рубінштейн то розводить “дію” і “вчинок”, – пише В.А. Роменець, – то зводить їх і майже ототожнює” [26, с. 381]. Сам Володимир Андрійович нібито дотримується визначення вчинку як особливої дії, тобто поняття “дія” для нього ширше, ніж учинок. Про це свідчать такі його вислови: “Будь-яку дію не можна кваліфікувати як учинок, навіть якщо перед індивідом стоїть проблема вибору” [Там само, с. 382]; як ілюстрація подібної дії наводиться відома ситуація Буриданова осла. “Істотна відмінність дії і вчинку, – пише В.А. Роменець далі, – полягає в тому, що вчинок пов'язується із суперечністю ситуації, боротьбою мотивів і потребою вибору, зі встановленням певного відношення між метою і засобами дії, і все це за умови, що такою метою і таким засобом є не мертвий предмет, а **жива людина**” [Там само].

Водночас цій позиції суперечать інші вислови В.А. Роменця про вчинок, причому вони буквально сусідять з вищенаведеними: “Врешті-решт, будь-яка дія людини (а не тільки вчинок) визначається відношенням людини до навколишнього світу” [Там само, с. 381]; “дія – це згорнутий або ще нерозвинений учинок. Вчинок – це розгорнена у своїй суперечності дія” [Там само, с. 382]. Тому, на його думку,

всі компоненти психічного наявні в “напруженій єдності” у вчинку, і саме тому він і постає логічною “клітинкою” (чи “осередком”) психології. Детально розглядаючи “потрійну структуру вчинку” – ситуацію, мотивацію і сам учинковий акт, учений поширює цю структуру на всі психічні процеси і дії без винятку: “предметна діяльність, гра, пізнання, прояви характеру, темпераменту, здібностей та інші визначення психічного можуть і повинні бути досягнуті у своїй структурі як вчинки” [Там само, с. 393].

Отже, обсяг поняття “вчинок” у В.А. Роменця фактично співпадає з обсягом поняття “психічне”. Тут, проте, зазначимо один цікавий момент. Не дивлячись на те, що В.А. Роменець практично не посилається на О.М. Леонт'єва, в аналізі “вчинкової структури” психічного відчувається явна близькість опису “вчинкової структури” Володимиром Роменцем з описами окремих моментів структури будь-якої діяльності, за Олексієм Леонт'євим. У цій останній наявний “та освоєний людиною об'єктивний світ, у який він сам входить як його компонент” [Там само, с. 392], і те, що В.А. Роменець називав терміном “мотивація” (хоча з її визначенням як суб'єктивного відображення об'єктивного світу, “яке здійснюється на ґрунті тілесного – мозкового – субстрату”, О.М. Леонт'єв міг і не погодитися), і власне “напружений” акт вчинку (за О.М. Леонт'євим, діяльності). І зовсім не здається дивним те, що В.А. Роменець вважає так досягнутий учинок й “осередком”, і головним предметом психології [Там само, с. 396], подібно до того, як О.М. Леонт'єв часто називав (особливо у роботах періоду становлення діяльнісного підходу) таким же предметом та “одиницею аналізу” в психології *діяльність*.

Отож, можливо, не така вже велика дистанція у тому, як називати цю універсальну одиницю аналізу – вчинком чи діяльністю, а відмінність між двома мислителями зводиться лише до різного визначення ними терміна “вчинок”? На наше переконання, розбіжність між двома наявними у творчості В.А. Роменця та О.М. Леонт'єва позиціями має набагато більш глибоке *методологічне підґрунтя*.

В.А. Роменець, безумовно, як і О.М. Леонт'єв, був зайнятий створенням **цілісної моністичної теорії психології**, заперечуючи просте еkleктичне поєднання “всього зі всім” без відповідного опрацювання всіх поглядів. Однак, якщо слідувати діалектичній логіці,

яка вимагає творити цілісну теорію досліджуваної реальності методом сходження від абстрактного до конкретного⁴, то зовсім не байдуже, яке саме “абстрактне” вибирається як “початок” сходження. Свого часу цій темі присвятив низку своїх праць Е.В. Ільєнков, чия діалектична позиція була дуже близька О.М. Леонтєву. Тому вибрана як точка відліку абстракція повинна бути “конкретною”, тобто обіймати у відомому значенні слова цілий світ. Але ж саме так і визначає свою “початкову абстракцію” В.А. Роменець, скаже читач, і матиме рацію: “Щоб створити велику систему, сам осередок повинен бути маленькою системою” [Там само, с. 386]. І цей цілісний осередок, – пише він далі, – “як у мікросвіті, вміщає у собі імпліцитно весь макросвіт” [Там само, с. 386].

Проте свого часу в роботах з діалектичної логіки зміцнилася думка про важливість розрізняти різні види “витоків” чи “першоснов” на кожному етапі розвитку системи: “кожний знову виниклий конкретно-історичний процес, – зауважував Е.В. Ільєнков, – має свій власний, конкретно-історичний першопочаток” [11, с. 296]. Це означає, що треба говорити не про “історію взагалі” (у тому числі й про історію розвитку психіки, додамо ми), але щоразу про конкретну історію конкретного предмета” [Там само, с. 293].

Нам уявляється, що у системі В.А. Роменця недостатньо обґрунтована (принаймні стосовно філо- та онтогенезу психічного) саме ця конкретно-історична специфікація “вчинкової структури”, яку він розглядає як “осередок” (клітинку) стосовно всіх систем, що вивчаються у психології. Одна справа – психіка тварин як функція їх діяльності, від особливостей якої залежить побудова ними їх образу світу (Umwelt), інша – становлення психіки і свідомості у людини, де також можна виділити різні стадії її розвитку як суб’єкта діяльності (послідовники О.М. Леонтєва говорять про такі стадії розвитку суб’єктності людини, як індивід, соціальний суб’єкт і власне особистість у найвужчому значенні цього слова). Згідно з позицією школи О.М. Леонтєва, вчинок доречно розглядати як “категорію-клітинку” лише на рівні особистості; вочевидь

для аналізу психологічних особливостей суб’єктів на інших рівнях розвитку потрібні свої “клітинки”. Основна суперечність, що є “системоутворювальним чинником учинку, – суперечність між (мінімум) двома мотивами, яка розв’язується шляхом самостійного і відповідального вибору особистістю (“на свій страх і ризик”) того чи іншого мотиву, котрий приймається нею як підстава для подальшої діяльності; при цьому відбувається ієрархізація мотиваційної сфери, що істотно відмінна за своїм механізмом перебігу від вибудовування ієрархії мотивів у соціального суб’єкта. Це становить структуру клітинки на даному рівні аналізу. На інших етапах історії розвитку суб’єкта має місце не просто інша “специфікація” складових “осередку” психології, як у В.А. Роменця стосовно вчинкової структури (тобто особливостей мотивації, ситуації і самого “вчинкового” акту), а зовсім інша структура, що відповідає саме цьому етапу розвитку “клітинки”. Індивіду тільки ще належить стати спочатку соціальним суб’єктом, а потім особистістю, тому аналіз його діяльності не може бути аналогічним аналізу вже зрілої особистості, яка у процесі розвитку набуває абсолютно нових якостей і структур, узагалі відсутніх на ранніх етапах онтогенезу. Таким чином щоразу потрібно – при якісній зміні системи – вичленяти її специфічну структуру та її “конкретну клітинку”.

Використовуючи термін “вчинок” для позначення “категорії-клітинки” стосовно всієї психології, В.А. Роменець мимовільно примушує читача його праць думати, ніби можна знайти “вчинки” (хай навіть у нерозвинених їх формах) у передісторії розвитку людини як особистості і навіть у долюдських формах розвитку психічного. А це, з погляду знавця діалектичної логіки Е.В. Ільєнкова, обтяжлива методологічна помилка. Він говорив, що не доведений до історичної конкретності аналіз може привести до того, що “за факти історії певного явища починають прийматися факти, що відносяться до історії якихось зовсім інших явищ, тих самих, які лише історично підготували його появу [Там само, с. 290]. В даному випадку це означає знайти у тваринному світі з його якісно відмінними від людських форм

⁴ Точно кажучи, це метод “подвійного” сходження – від “чуттєво-конкретного” (якою постає для дослідника реальність, що вивчається в науці) до абстрактного (до виокремлення окремих сторін досліджуваної науковими засобами реальності), а вже від нього – до мисленнево-конкретного (до створення теоретичної системи, тотожної за складністю з реальністю, що вивчається).

діяльності вже готові, хоча і не цілком розвинені їх форми, а у дії людини, котра досягла лише рівня соціального суб'єкта, – “згорнутий або ще нерозвинений учинок” [26, с. 382].

Якщо ж іти далі в аналізі відмінностей між психологічними системами школи О.М. Леонтєва і школи В.А. Роменця, то є підстави віднайти ще більш глибоке неспівпадання у їхніх уявленнях – принципово різне розуміння самої суті досліджуваної у психології реальності і різне у зв'язку з цим розв'язання проблеми співвідношення “внутрішнього” і “зовнішнього”.

ПРОБЛЕМА “ВНУТРІШНЄ – ЗОВНІШНЄ” І ПРИРОДА ПСИХІЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Психологія, на думку В.А. Роменця, – наука про співвідношення між зовнішнім і внутрішнім; при цьому “внутрішнє” розуміється як психічне і суб'єктивне, а зовнішнє – як тілесне та об'єктивне (див. [Там само, с. 389]. “Якби зовнішнє і внутрішнє мали б ту ж будову, були тотожними, – стверджує він, – то психологія як наука була б неможливою” [Там само]. Вочевидь тут відчувається не тільки близькість даних ідей психологічним поглядам С.Л. Рубінштейна (“єдність свідомості і поведінки, внутрішнього і зовнішнього буття людини, – писав останній, – розкривається для нас у самому їх змісті <...>, внутрішнє, психічне не може бути визначене поза співвідношенням із зовнішнім, об'єктивним” [27, с. 23–24], але й має місце прихована полеміка із системою ідей школи О.М. Леонтєва, особливо з теорією інтеріоризації, яку С.Л. Рубінштейн також часто критикував.

З яким саме “об'єктивним” співвідноситься, на думку В.А. Роменця, психічне як суб'єктивне? На це запитання ним дається чітка відповідь: “Психічне як суб'єктивне співвідноситься не тільки з мозковим субстратом, але і з навколишнім для людини середовищем. Зміст суб'єктивності береться із цього середовища, причому не як просте перенесення зовнішнього у внутрішній план дії, а як ideale відображення світу у вигляді його образного буття” [26, с. 391] (виділено мною. – О. С.). Тут, на наш погляд, вельми неадекватно розуміється суть процесу інтеріоризації (терміна “інтеріоризація” у вищенаведеній цитаті немає, але зрозуміло, про що саме мовиться) як простого “перенесення у внутрішній

план” спочатку зовнішньої діяльності. Таке розуміння інтеріоризації часто зустрічалося і зустрічається у роботах прибічників С.Л. Рубінштейна та в опонентів О.М. Леонтєва. Проте після прочитання й аналізу даних пасяжів виникає привід для їх критики вже з боку школи О.М. Леонтєва, до якої я смію відносити і себе.

Колись О.М. Леонтєв критикував С.Л. Рубінштейна за концепцію “подвійної детермінації психічного” (з одного боку, зовнішнім світом, з другого – мозком). Прагнучи спростувати подібну критику, учень Рубінштейна А.В. Брушлинський писав у примітках до чергового перевидання “Основ загальної психології”, що цей уявний дуалізм спростовується за допомогою висунутого – й обґрунтованого пізніше С.Л. Рубінштейном на методологічному рівні – *моністичному принципі детермінізму*: зовнішні причини діють через внутрішні умови (див. [27, с. 26–27]). Проте приведені А.В. Брушлинським тут же (у примітках) цитати з більш пізньої книги С.Л. Рубінштейна “Буття і свідомість” тільки підтверджують справедливості критики з боку Олексія Леонтєва: “Ніяк не доводиться відособлювати і протиставляти одне іншому – відношення психічного до мозку і до зовнішнього світу <...> Психічна діяльність – це *діяльність мозку*, котрий взаємодіє із зовнішнім світом, що *відповідає* на його дії...” [Там само, с. 27] (виділено мною. – О. С.). І хоча тут же С.Л. Рубінштейн вносить істотну поправку в цю позицію (“Сама діяльність мозку залежить від взаємовідношення людини із зовнішнім світом, від відношення його діяльності з умовами її життя, з її потребами...” [Там само], дуалізм “подвійної детермінації” психічного зовнішнім світом і мозком залишається.

Натомість ця подвійна детермінація абсолютно виключена з теорії діяльності О.М. Леонтєва, який із самого початку розробки її ідей у період створення Харківської психологічної школи бачив у вказаній позиції втілення давно одержану “прописку” у психології дуалізму Р. Декарта. Вже в доповіді весною 1934 року він виразно заявляє про важливість протистояння дуалізму: “Велика і достовірно трагічна для психології помилка картезіанства полягала саме в тому, що реальна конкретно-історична протилежність внутрішніх духовних процесів і зовнішніх матеріальних процесів життя, – протилежність, що породжена суспільним розподілом праці, – була абсолютною

зована. Створилася грандіозна містифікація свідомості. Наше завдання полягає в тому, щоб перш за все зруйнувати цю містифікацію у психології” [16, с. 44].

У класичній психології свідомості виразом дуалізму була дихотомія “зовнішнього” (предметів і процесів зовнішнього світу) і “внутрішнього” (явищ і процесів свідомості). Вони не мали між собою нічого загального (оскільки, згідно з Р. Декартом, були формами існування і прояву двох принципово різних субстанцій) і, проте, пов’язувалися один з одним дивним механічним зв’язком: як тільки відбувається дія-вплив на рецепторні апарати суб’єкта, тут же виникає “відповідь” на дане роздратування у вигляді суб’єктивних явищ. Це було названо О.М. Леонтєвим, вслід за Д.Н. Узнадзе, *постулатом безпосередності*. Саме він був характерний і для бігевіоризму при істотній зміні в ньому предмета психології. Таким чином, єдиний світ людини був розчленований на дві абстрактні “половинки” – замкнутий у собі (“внутрішньо спостережуваний”) світ суб’єктивних явищ і світ морально “спустошених” (“зовні спостережуваних”) об’єктивних феноменів поведінки і фізіологічних процесів.

Природно, що після подібного абстрактного розподілу цілого на дві принципово різні “частини” не залишається нічого іншого, як обмежитися вивченням однієї з них (за логікою “або – або”) чи поєднати протилежності (за принципом “і – і”). При цьому, на думку О.М. Леонтєва, навіть удосконалений С.Л. Рубінштейном принцип детермінізму не зліквідує вищезгадану дихотомізацію реальності і тим самим не долає постулату безпосередності. Як відомо, у школі О.М. Леонтєва розглянута вище “двочленна” система аналізу була заміна іншою схемою, де постулат безпосередності усувався введенням *категорії діяльності*; при цьому діяльність не просто знаходиться у **єдності зі свідомістю, а становить її субстанцію** (подробіці див. нижче).

Не дивлячись на виразну моністичну орієнтацію В.А. Роменця і співпадання деколи його висловів з думками О.М. Леонтєва (наприклад: “Важливий зміст психічного, суб’єктивного береться не як дзеркальне відображення навколишнього світу, а як результат практич-

ного перетворення цього світу людською діяльністю” [26, с. 391], в нього прослизують абсолютно інші пасажі, більш відповідні не діалектичній системності, а постмодерністській “мережовості”. Ось, скажімо, такий вислів: “Звідси виникає нагальність встановлення глибинного зв’язку між усіма *компонентами*, які входять у структуру психічного і *формують* її: суб’єктивним відображенням, тілесним субстратом, об’єктивною дійсністю, практичною активністю людини” [Там само] (виділено мною. – О. С.). Трохи раніше він пише про “*кореляції*” між реальними діями і суб’єктивним світом людини” [Там само, с. 390] (виділено мною. – О. С.).

Мабуть, не випадково В.А. Роменець (повторюся – принаймні у відомих мені роботах) не звертається до творчості О.М. Леонтєва: дуже різниться їхнє розуміння розв’язку проблеми “внутрішнє – зовнішнє” і пов’язаної з нею проблеми сутності психічного. Проте можливо й інше: має місце нерозуміння вельми нетривіальної позиції школи Леонтєва, яка справді складна, невільна від відомих суперечностей, особливо якщо проводити спеціальний порівняльний аналіз ранніх і пізніх робіт О.М. Леонтєва, його власних текстів і його соратників.

Підкреслимо для нас очевидне: багатозначність використовуваних у школі О.М. Леонтєва термінів часто приводить до непорозумінь. Так, наприклад, привівши відому формулу О.М. Леонтєва “внутрішнє діє через зовнішнє”, П.А. М’ясоїд дивується: хіба це можливо, якщо у школі О.М. Леонтєва весь час стверджується, що психічне – це перетворене зовнішнє? [21]. У тому й річ, що внутрішнє в О.М. Леонтєва⁵ не тотожне психічному, а останнє тому не є перетвореним зовнішнім. Загальна *ідея діяльнісного підходу* у варіанті його наукової школи сформульована так: психіка є функціональний орган діяльності, або, простіше, функція діяльності, а не функція мозку і т. ін. Подібне розуміння психіки явно не вписувалося у тривіальне для радянського часу і навіть академічно канонізоване уявлення про неї як “функції мозку”, “суб’єктивного образу об’єктивного світу”, “об’єктивно правильного віддзеркалення” і т. п. Особливо чітко ця позиція наявна в матеріалах

⁵ До речі, у цій фразі О.М. Леонтєва “внутрішнє через зовнішнє” під внутрішнім розуміється “суб’єкт”, а не власне психічне: “внутрішнє (суб’єкт) діє через зовнішнє і цим само себе змінює” [15, с. 139].

“домашньої” наукової дискусії, що відбулася в будинку А.Р. Лурії у 1969 році і які не призначалися для друку [5]⁶.

Втім, навіть у канонічній роботі О.М. Леонтьєва “Діяльність. Свідомість. Особистість” дане нетривіальне для вульгаризованого за радянських часів марксизму положення проглядається в таких висловах автора: “Діяльність становить субстанцію свідомості” [15, с. 121] і “Діяльність входить до предмета психології, але не особливою “частиною” чи “елементом”, а своєю особливою функцією. Це функція покладання суб’єкта у предмет дійсності та її перетворення у форму суб’єктивності” [Там само, с. 73]. Власне кажучи, ця функція діяльності і є психіка.

При цьому останніми роками своєї творчості О.М. Леонтьєв дуже чітко розводив поняття “психічне” (“свідомість”) і “внутрішнє”. Особливо гостро це прозвучало у згаданій вище дискусії 1969 року. В своєму виступі він стверджував, що не можна заганяти свідомість “під черепну кришку”, оскільки це значить “загнати її в труну. Там виходу немає, з-під цієї черепної кришки. <...>. Свідомість (я зараз кажу саме про свідомість) <...> знаходиться стільки ж під кришкою, скільки й у зовнішньому світі. Це одухотворений світ, одухотворений людською діяльністю” [Там само, с. 308]. До цього слушно додати, що і психіку тварин також не варто шукати “під черепною кришкою”. Хоча форми існування психічного у світі тварин відрізняються від людських його форм, психіка тварин, як це все частіше і частіше висновують зоопсихологи, дійсно є функціональним органом їхньої діяльності у їх самотньому світі (Umwelt).

Отже, психіка із самого початку виносить за межі реальності, що визначається внутрішнім (як би це “внутрішнє” не розумілося – як мозок, душа чи як замкнуте у собі суб’єктивне), з одного боку, і зовнішнім (стимулами, середовищем та ін.) – з іншого. Психічне, таким чином, – це суб’єктно-об’єктна реальність, доступна для наукового і тим самим об’єктивного (в сучасному розумінні) вивчення.

Повернемося тепер до **проблеми інтеріоризації**. Приведу ще одну цитату з недавньої роботи українського колеги, прихильника С.Л. Рубінштейна, але опонента О.М. Леонтьєва, в якій знову-таки подано вельми неадекватне тлумачення суті інтеріоризації у роботах школи О.М. Леонтьєва: “психіка (ототожнювана зі свідомістю, як і в старій традиції емпіричної психології В. Вундта, Е. Титченера та ін.) являє собою *внутрішній план діяльності (життєдіяльності, освоєння соціального досвіду, його продукування)* <...>. Цей внутрішній план – інтеріоризований зовнішній” [2, с. 114]. І далі: “У С.Л. Рубінштейна *принцип єдності свідомості і діяльності* не зводиться до того, що свідомість є внутрішнім планом діяльності, повторює її усередині суб’єкта (ідея інтеріоризації); він принципово *відрізняє* свідомість від діяльності. Єдність їх – це *не тотожність*. Ця єдність походить із приналежності як свідомості, так і діяльності суб’єкту”. І тут центральним моментом критики на адресу школи О.М. Леонтьєва постулюється ототожнення психічного з внутрішнім.

Треба сказати, що у школі О.М. Леонтьєва справді не завжди виразно розводили ці два поняття⁷. Проте глибокий порівняльний аналіз робіт усіх предсавників школи показує, що це розведення відповідає самому “духу” діяльного підходу і в найбільш експлікованому вигляді наявне у виступі Д.Б. Ельконіна на тій же пам’ятній дискусії 1969 року.

Д.Б. Ельконін різко протестував проти розуміння психічної діяльності як суто внутрішньої, котра виникає внаслідок інтеріоризації. Він визначав психічну діяльність як орієнтовну частину і практичної, тобто “зовнішньої”, і розумової, себто “внутрішньої”, діяльностей (див. [15, с. 339]). У результаті інтеріоризації виникає “внутрішня”, але не психічна діяльність. Остання, залишаючись орієнтовною “частиною” (вважаємо за краще говорити “функцією” чи навіть “функціональним органом”) тепер уже внутрішньої діяльності, просто міняє форму свого існування. Таким чином, психічне не “виникає” як

⁶ Лише у 1990 році вперше, а потім у перевиданні книги О.М. Леонтьєва “Діяльність. Свідомість. Особистість”, опубліковані виступи на цій дискусії О.М. Леонтьєва, П.Я. Гальперіна, А.В. Запорожця, Д.Б. Ельконіна.

⁷ Це особливо стосується творчості П.Я. Гальперіна, який у низці своїх опублікованих статей говорив про перетворення зовнішньої “непсихічної” діяльності в діяльність внутрішню, психічну. Водночас у “домашній” дискусії 1969 року він підкреслював важливість розведення понять “психічне” і “внутрішнє”, визначаючи психіку як зовнішню діяльність (докладніше див. [5]).

підсумок інтеріоризації, адже воно завжди є функцією якої-небудь форми діяльності суб'єкта, і тому її характеристики міняються залежно від властивостей відповідної йому (психічному) діяльній “субстанції”. У своїй критиці теорії інтеріоризації школи О.М. Леонтьєва С.Л. Рубінштейн був би абсолютно правий⁸, якби психічне дійсно розумілося у цій школі як тотожне внутрішньому.

Безперечна справедливість критики С.Л. Рубінштейном такого “звуженого” розуміння психічної діяльності як результату інтеріоризації не означає, проте, що позиції двох опозиційних шкіл при розв'язанні проблеми природи психічного зближуються. Коли Рубінштейн говорив про абсолютно виправдане долучення до зовнішньої діяльності психічних *компонентів* (підкреслимо це вельми характерне слово, що використовується як С.Л. Рубінштейном, так і В.А. Роменцем), то він вважав психічне процесом *недіяльній* природи: на його думку, психіка – це активність, основною функцією якої є відображення світу як такого, світу як об'єктивної реальності (в класичному, а не в некласичному, розумінні слова “об'єктивна”). Критикуючи О.М. Леонтьєва і П.Я. Гальперіна за те, що вони розглядають розумову дію як відображення і перетворення *матеріальної дії* з відповідним предметом, він стверджував, що ця розумова дія “постає на відображенні самого предмета та об'єктивних умов, у яких здійснюється матеріальна дія” [29, с. 226] (виділено мною. – О. С.). Виходить, що відображення світу суб'єктом відбувається поза або повз його діяльність, а не завдяки їй, як у школі О.М. Леонтьєва.

Однак повернемося до тонкої критики теорії інтеріоризації у роботах В.А. Роменця. Повторимо ще раз його думку про те, що зміст суб'єктивності не є простим перенесенням зовнішнього у внутрішній план дії, а ідеальним відображенням світу у вигляді його образного буття (див. [26, с. 391]). З цим можна було б повністю погодитися, якщо розуміти образ не як картину “світу” як такого, а як результат оволодіння суб'єктом світом з *допомогою* діяльності, а ідеальне, відповідно до поглядів

Е.В. Ільєнкова і О.М. Леонтьєва, – як схему реальної, предметної доцільної діяльності людини з речами зовнішнього світу. Згідно з уявленнями Е.В. Ільєнкова, суто “ідеальну” діяльність відрізняє від діяльності безпосередньо матеріальної лише те, що в ній ця схема може бути розглянута як “предмет особливої діяльності (духовної праці, мислення), спрямованої на зміну образу речі, а не її самої, у цьому образі предметно наявної” [10, с. 30].

Отже, образ – згорнута діяльність з предметами, “момент” цієї діяльності, котра може існувати як у зовнішній (предметно-практичній), так і у внутрішній (“розумовій”, теоретичній) формах. При цьому ця остання зовсім *не тотожна* зовнішній практичній діяльності (хоча і схожа з нею за загальною структурою як форма людського діяння). До того ж формування достеменно теоретичної, “ідеальної” (в розумінні Е.В. Ільєнкова та О.М. Леонтьєва) діяльності становить особливе і надскладне завдання. Проте обговорення цього питання виходить за рамки тематики цієї статті.

ВИСНОВОК

Розпочатий цією статтею порівняльний аналіз ідей В.А. Роменця та О.М. Леонтьєва, котрі працювали у різних наукових традиціях, природно не може бути повним і вичерпним. На наш погляд, подальших досліджень заслуговують принципи “філософії психології”, покладені у підґрунтя їх психологічних систем. Не треба боятися при цьому таких “страшних” для багатьох сучасних методологів-постмодерністів слів, як “системність”, “діалектика”, “марксизм”, і бачити “переваги” або “недоліки” тієї чи іншої психологічної теорії, створеної ще за радянських часів, у відкиданні чи визнанні марксизму і, тим більше, діалектики, що розроблялася у різний час античними авторами, Б. Спінозою, Г. Гегелем, Е.В. Ільєнковим та іншими достойниками. Наш аналітичний екскурс показав, що складні і важкі для читання тексти О.М. Леонтьєва, які свідомо побудовані на діалектичній логіці, часто вельми спотворено розуміються через відсутність

⁸ В одній із своїх останніх робіт С.Л. Рубінштейн (треба зауважити, що абсолютно справедливо) писав: “Всяка зовнішня матеріальна діяльність людини вже містить усередині себе психічні компоненти (явища, процеси), з допомогою яких здійснюється її регуляція. <...> Інтеріоризація веде не від матеріальної зовнішньої діяльності, позбавленої внутрішніх психічних компонентів, а від одного способу існування психічних процесів – як компонентів зовнішньої практичної дії, – до іншого способу, відносно незалежного від зовнішньої матеріальної дії” [28, с. 253–254].

спеціального наукового аналізу за нових історичних умов “філософської підоснови” цих текстів. До подібних труднощів при читанні робіт В.А. Роменця, чії філософські прагнення заслуговують окремого більш ґрунтовного дослідження, додається ще одна: його фундаментальні праці написані українською мовою. Хотілося б сподіватися, що цінителі хорошої наукової і навчальної психологічної літератури, у якій піднімаються такі значущі для кожної людини проблеми, як проблеми вчинку, свободи, відповідальності, механізмів розвитку психологічного знання в контексті історії людства, візьмуть на себе велику працю перекладу на російську мову чудових досліджень українського вченого, які у цьому випадку стануть новим джерелом натхнення для фахівців у царині загальної психології, історії психології та історичної психології.

1. *Роменець В.А.* Історія психології ХІХ – початку ХХ століття: Навч. посібник / В.А. Роменець. – К.: Вища школа, 1995. – 614 с.

2. *Бреусенко-Кузнецов А.А.* Методологические взгляды С.Л. Рубинштейна в контексте отечественных психологических традиций / А.А. Бреусенко-Кузнецов // *Вісник НТУУ “КПІ”. Філософія. Психологія. Педагогіка.* – 2008. – Вип. 3. – С. 109–124.

3. *Гусельцева М.С.* Культурная психология: методология, история, перспективы / М.С. Гусельцева. – М.: Прометей, 2007. – 292 с.

4. *Гусельцева М.С.* Понятие прогресса и модели развития психологической науки / М.С. Гусельцева // *Прогресс в психологии: Критерии и признаки* / Под ред. А.Л. Журавлева, Т.Д. Марцинковской, А.В. Юревича. – М.: Изд-во “Институт психологии РАН”, 2009. – С. 13–31.

5. *Дискуссия о проблемах деятельности* // Леонтьев А.Н. *Деятельность. Сознание. Личность.* – М.: Смысл; Изд. центр “Академия”, 2005. – С. 303–338.

6. *Зинченко В.П.* Посох Осипа Мандельштама и Трубка Мамардашвили. К началам органической психологии / В.П. Зинченко. – М.: Новая школа, 1997. – 336 с.

7. *Зинченко В.П.* Человек развивающийся. Очерки российской психологии / В.П. Зинченко, Е.Б. Моргунов. – М.: Тривола, 1994. – 304 с.

8. *Иванников В.А.* Основы психологии. Курс лекций / В.А. Иванников. – СПб.: Питер, 2010. – 336 с.

9. *Иванников В.А.* Психологические механизмы волевой регуляции. – 3-е изд. / В.А. Иванников. – СПб.: Питер, 2006. – 208 с.

10. *Ильенков Э.В.* Диалектика идеального // Ильенков Э.В. *Искусство и коммунистический идеал.* – М.: Искусство, 1984. – С. 8–77.

11. *Ильенков Э.В.* Диалектика абстрактного и конкретного в научно-теоретическом мышлении / Э.В. Ильенков. – М.: Российская политическая энциклопедия, 1997. – 464 с.

12. *Корнилова Т.В.* Неопределенность, выбор и интеллектуально-личностный потенциал человека / Корнилова Т.В. // *Методология и история психологии.* – 2009. – Т. 4. – Вып. 4. – С. 47–59.

13. *Леонтьев А.А.* Творческий путь Алексея Николаевича Леонтьева / А.А. Леонтьев // А.Н. Леонтьев и современная психология / Отв. ред. О.В. Овчинникова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – С. 6–39.

14. *Леонтьев А.А.* Методологические проблемы психологии: программа курса и вводные лекции / А.А. Леонтьев // *Психология, лингвистика и междисциплинарные связи.* Сб. научн. работ к 70-летию со дня рождения Алексея Алексеевича Леонтьева / Под ред. Т.В. Ахутиной, Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2008. – С. 342–388.

15. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность. / А.Н. Леонтьев. – 2-е изд. – М.: Смысл, Изд. центр “Академия”, 2005. – 352 с.

16. *Леонтьев А.Н.* Философия психологии: Из научного наследия / А.Н. Леонтьев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1994. – 228 с.

17. *Леонтьев Д.А.* Неклассический подход в науках о человеке и трансформация психологического знания / Д.А. Леонтьев // *Психология, лингвистика и междисциплинарные связи.* Сб. научн. работ к 70-летию со дня рождения Алексея Алексеевича Леонтьева / Под ред. Т.В. Ахутиной, Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2008. – С. 205–225.

18. *Леонтьев Д.А.* Очерк психологии личности / Д.А. Леонтьев. – 2-е изд. – М.: Смысл, 1997. – 64 с.

19. *Мамардашвили М.К.* Как я понимаю философию / М.К. Мамардашвили. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

20. *Маслихин А.В.* Общесоциологические закономерности взаимодействия целого и части в развитии наций / А.В. Маслихин // *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.* – 2010. – № 12 (199). – Т. 2. – Ч. І. – С. 189–196.

21. *Мясоед П.А.* Психология в аспекте типов научной рациональности / П.А. Мясоед // *Вопросы психологии.* – 2004. – № 6. – С. 3–18.

22. *Мясоед П.А.* С.Л. Рубинштейн и В.А. Роменец: деятельностный и культурологический подходы в психологии / П.А. Мясоед // *Психология человека в современном мире.* Мат-лы Всерос. юб. научн. конф., посв. 120-летию со дня рождения С.Л. Рубинштейна 15–16 октября 2009 г.: в 6 т. / Отв. ред. А.Л. Журавлев и др. – М.: Изд-во “Институт психологии РАН”, 2009. – Т. 2. – С. 122–130.

23. *Науменко Л.К.* Монизм как принцип диалектической логики / Л.К. Науменко. – Алма-Ата: Наука, 1968. – 327 с.

24. Петровский А.В. Основы теоретической психологии / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М.: Инфра-М., 1998. – 338 с.

25. Петухов В.В. Природа и культура / В.В. Петухов. – М.: Тривола, 1996. – 134 с.

26. Роменец В.А. Поступковая природа психического и предмет психологии / В.А. Роменец // Предмет и метод психологии: Антология / Под ред. Е.Б. Старовойтенко. – М.: Академический проект: Гаудеамус, 2005. – С. 379–396.

27. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.

28. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 356 с.

29. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – 2-е изд. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.

30. Соколова Е.Е. Л.С. Выготский, О.М. Леонтьев и категория личности в истории советской психологии / Е.Е. Соколова // Персональность: Язык философии в русско-немецком диалоге [Науч. сб.] / Под ред. Н.С. Плотникова, А. Хардта, при участии В.И. Молчанова. – М.: Модест Колеров, 2007. – С. 390–403.

31. Соколова Е.Е. Идеи О.М. Леонтьева и его школы о поступке как единице анализа личности в их значении для исторической психологии / Е.Е. Соколова // Традиции и перспективы деятельностного подхода в психологии (школа А.Н. Леонтьева). – М.: Смысл, 1999. – С. 80–117.

32. Степин В.С. Философия науки: Общие проблемы / В.С. Степин. – М.: Гардарики, 2008. – 384 с.

33. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, – 1983. – 284 с.

34. Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А.А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с.

35. Юревич А.В. Интеграция психологии: утопия или реальность? / А.В. Юревич // Теория и методология психологии: Постнеклассическая перспектива. – М.: Изд-во “Институт психологии РАН”, 2007. – С. 503–523.

36. Юревич А.В. Интерпретативные традиции и параметры развития психологической науки // Вопросы психологии. – 2005. – № 5. – С. 119–130.

АНОТАЦІЯ

Соколова Елена Євгенівна.

До визначення поняття “вчинок” і до розв’язання проблеми “внутрішнє – зовнішнє” у роботах В.А. Роменця та О.М. Леонтьєва.

У статті вперше здійснений порівняльний аналіз основоположних ідей В.А. Роменця та О.М. Леонтьєва, котрі творили в теоретико-методологічному форматі різних парадигмальних традицій і наукових шкіл (головно С.Л. Рубінштейна і Л.С. Виготського відпо-

відно). Передусім мовиться про відмінності у розумінні вчинку, а також про специфіку розв’язання ними проблеми “внутрішнє – зовнішнє” у загальнопсихологічному контексті теоретизування. На рівні філософсько-методологічного обґрунтування теоретичної психології детально розглядається детермінізм як принцип і його найбільш відомі форми (причинний, цільовий, системний, імовірнісний) та типологічні інваріанти (індетермінізм, само- чи автодетермінізм) у проекції на сферу вчинкових дій людини. Висновується, що обох непересічних науковців об’єднав прийнята до програмно-дослідницького зреалізування моністична позиція як у витлумаченні психічної реальності, так і в рефлексивному представленні історії психологічної науки як “єдності у багатоманітті”. На протипагу О.М. Леонтьєву, котрий вводить категорію діяльності як “клітинку” психології і водночас висвітлює діяльність як “одилицю життя” суб’єкта, В.А. Роменець такою “клітинкою-осередком” обирає категорію вчинку, через яку розкриває не лише розвиток наукових поглядів на людину, а й на логіку історії самого людства. Неспівмірність наукових уявлень між названими достойниками полягає в тому, що якщо перший, керуючись законами діалектичної логіки, розглядає вчинок як “категорію-клітинку” лише на найвищому рівні розвитку людини – як особистості, а не як індивіда і як соціального суб’єкта, то другий використовує цей термін для позначення “категорії-клітинки” стосовно всієї психології. Також стверджується, що має місце ще більш глибоке неспівпадання їхнього розуміння самої суті досліджуваної у психології реальності і різне у зв’язку з цим розв’язання проблеми співвідношення “внутрішнього” і “зовнішнього”, у тому числі відповідно конструктивне й критичне витлумачення суті інтеріоризації у роботах обох визнаних мислителів.

АННОТАЦІЯ

Соколова Елена Евгеньевна.

К определению понятия “поступок” и к решению проблемы “внутреннего – внешнего” в работах В.А. Роменца и А.Н. Леонтьева.

В статье впервые осуществлен сравнительный анализ основополагающих идей В.А. Роменца и А.Н. Леонтьева, которые создавали в теоретико-методологическом формате разных парадигмальных традиций и научных школ (главным образом С.Л. Рубинштейна и Л.С. Выготского соответственно). Прежде всего говорится об отличиях в понимании поступка, а также о специфике решения ими проблемы “внутреннее – внешнее” в общепсихологическом контексте теоретизирования. На уровне философско-методологического обоснования теоретической психологии детально рассматривается детерминизм как принцип и его наиболее известные формы (причинный, целевой, системный, вероятностный) и типологические инварианты (инде-

терминизм, само- или автодетерминизм) в проекции на сферу поступковых действий человека. Делается вывод, что обеих незаурядных ученых объединяет принятая к программно-исследовательскому осуществлению монистическая позиция как в истолковании психической реальности, так и в рефлексивном представлении истории психологической науки как “единства в многообразии”. В противовес А.Н. Леонтьеву, который вводит категорию деятельности как “клеточку” психологии и в то же время освещает деятельность как “единицу жизни” субъекта, В.А. Роменец такой “клеточкой-ячейкой” избирает категорию поступка, с помощью которой раскрывает не только развитие научных взглядов на человека, но и на логику истории самого человечества. Несоизмеримость научных представлений между названными учеными заключается в том, что если первый, руководствуясь законами диалектической логики, рассматривает поступок как “категорию-клеточку” лишь на наивысшем уровне развития человека – как личности, а не как индивида и как социального субъекта, то второй употребляет этот термин для обозначения “категории-клеточки” относительно всей психологии. Также утверждается, что имеет место еще более глубокое несовпадение понимания ими самой сути исследуемой в психологии реальности и разное в связи с этим решение проблемы соотношения “внутреннего” и “внешнего”, в том числе соответственно конструктивное и критическое истолкование сути интериоризации в работах обоих признанных мыслителей.

ANNOTATION

Sokolova Yelena.

To the Definition of the Concept “Act” and to the Solving the Problem “Inner –Outer” in the Works of V. Romenets and A. Leontyev.

In the article for the first time the comparative analysis of the fundamental ideas of V. Romenets and A. Leontiev who worked in the theoretical-methodological format of different paradigm traditions and scientific schools has been performed. First of all it touches upon the differences in understanding act, and the specific way of solving the problem “inner – outer” by these scientists in the general psychological context of theorizing. On the philosophic-methodological level of substantiation the theoretical psychology the determinism as a principal and its most known forms (reason, aim, system, possible) and typological invariants (indeterminism, self or auto-determinism) reflected on the sphere of actions of a person is considered. Contrary to O. Leontiev who introduces the category of activity as the “cell” of psychology and at the same time describes activity as the “unit of life” of a subject, V. Romenets chooses the category of act as the “cell-heart”, through which he opens up not only the development of scientific views on a person but the logic of history of the mankind as well. Disproportion of the scientific ideas between these two scientists lays in the fact that if the first one according to the laws of the dialectical logic, considers act as the “category-cell” only on the highest level of the person development – as a personality, but not as an individuum and social subject, the second one uses this term for definition “category-cell” for the whole psychology. The author also states that there is even deeper non-coincidences of their understanding the very essence of the researched in psychology reality and difference in solving the problem of correlation of “inner” and “outer”, and constructive and critical explanation of the essence of interiorization in the works of these outstanding philosophers.

**Переклад з російської
професора Анатолія В. ФУРМАНА**
Copyright © 2011

Надійшла до редакції 15.03.2011.